บทความวิจัย

บทบาทของสถาบันครอบครัวที่สะท้อนผ่านภาษิตในสังคมล้านนาดั้งเดิม

The Role of the Family Institution as Reflected in Proverbs of Traditional Lanna Society

วิลาวัณย์ วิษณุเวคิน[1]

Wilawun Wisanuvekin

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

Uttaradit Rajabhat University

วันที่รับบทความ : วันที่ 4 เมษายน 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 30 กันยายน 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 7 ตุลาคม 2568

[1] อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

E-mail : wilawun.wis@uru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทของสถาบันครอบครัวในฐานะกลไกหลักของการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคม (Social Organization and Socialization) ในสังคมล้านนาดั้งเดิม โดยศึกษาผ่านคติชนประเภทภาษิต ผลการวิเคราะห์ข้อมูลภาษิตที่รวบรวมจากเอกสารมุขปาฐะนำไปสู่ความเข้าใจบทบาทของสถาบันครอบครัวล้านนาใน 4 ด้านหลัก ได้แก่ 1) การปลูกฝังลำดับชั้นทางสังคมและความกตัญญู 2) การสร้างความมั่นคงและเป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม 3) การวางรากฐานสถาบันการสมรสและควบคุมพฤติกรรมทางเพศ และ 4) การถ่ายทอดคุณธรรมและจริยธรรม การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าสถาบันครอบครัวล้านนาใช้ภาษิต เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ทรงพลังในการกำหนดสถานภาพและบทบาททางสังคม (Social Role) ปลูกฝังระเบียบวินัย (Discipline) และสร้างความคาดหวัง (Aspiration) ให้แก่สมาชิก ภาษิตไม่เพียงสะท้อนโลกทัศน์ แต่ยังเป็นกลไกที่ครอบครัวใช้ในการผลิตซ้ำและสืบทอดโครงสร้างทางสังคมจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อธำรงรักษาความมั่นคงของระบบครอบครัวและเครือญาติซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของสังคมล้านนา

คำสำคัญ: ภาษิตล้านนา, สถาบันครอบครัว, บทบาททางสังคม

ABSTRACT

This article aims to analyze the role of the family institution as the primary mechanism of social organization and socialization in traditional Lanna society through the lens of proverbs. An analysis of proverbs collected from oral tradition reveals the role of the Lanna family in four key areas: 1) instilling social hierarchy and gratitude, 2) ensuring family stability and functioning as a social safety net, 3) establishing the institution of marriage and regulating sexual conduct, and 4) transmitting moral and ethical values. This study demonstrates that the Lanna family institution employed proverbs as a powerful cultural tool to define social statuses and roles, instill discipline, and shape aspirations among its members. Proverbs not only reflect worldviews of Lanna society, but also function as a mechanism through which the family reproduces and transmits social structures across generations. Thereby maintaining the stability of the family and kinship system, which lies at the heart of Lanna society

Keywords: Lanna Proverbs, The Family Institution, Social Role

บทนำ

ภาษิตล้านนาเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่สะท้อนโลกทัศน์ ความเชื่อ และค่านิยมของคนในสังคมล้านนาที่สืบทอดกันมาในรูปแบบของมุขปาฐะมากกว่าการเป็นเพียงสมบัติทางภาษา ภาษิตยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการกำกับพฤติกรรมของคนในสังคม โดยมี "สถาบันครอบครัว" เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนกระบวนการดังกล่าว สถาบันครอบครัวในทุกสังคมทำหน้าที่ขัดเกลา (Socialization) สมาชิกใหม่ให้เรียนรู้ระเบียบแบบแผน เพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่นในสังคมล้านนาดั้งเดิมซึ่งมีโครงสร้างแบบเครือญาติที่เข้มแข็ง ครอบครัวจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการปลูกฝังบรรทัดฐานและจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม (Social organization)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาภาษิตล้านนาที่ผ่านมามักมุ่งเน้นการวิเคราะห์ในเชิงภาษาศาสตร์หรือการสะท้อนสภาพสังคมในภาพกว้าง แต่ยังขาดการวิเคราะห์ที่เจาะจงลงไปที่ "บทบาทของสถาบันครอบครัว" อย่างเป็นรูปธรรมว่า ครอบครัวได้ใช้ภาษิตเหล่านี้เพื่อทำหน้าที่ทางสังคมอย่างไรบ้าง การศึกษานี้จึงมีความสำคัญในการเชื่อมโยงองค์ความรู้ด้านคติชนวิทยากับสังคมวิทยา เพื่อทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นว่าสถาบันพื้นฐานที่สุดของสังคมอย่างครอบครัว ได้ใช้มรดกทางปัญญาอย่างภาษิตเป็นเครื่องมือในการสร้างและสืบทอดโครงสร้างสังคมล้านนาจากรุ่นสู่รุ่นได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์บทบาทของสถาบันครอบครัวในฐานะกลไกของการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมในสังคมล้านนาดั้งเดิมที่สะท้อนผ่านภาษิตล้านนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยมีขั้นตอนและระเบียบวิธี ดังนี้

การคัดเลือกและรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยทำการรวบรวมภาษิตล้านนาที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวจำนวน 50 สำนวน จากเอกสารรวบรวมที่เป็นที่ยอมรับในแวดวงล้านนาคดีศึกษา จำนวน 3 เล่ม ได้แก่ ภาษิตล้านนา ของสมร เจนจิจะ, ภาษิตสำนวนไทย 4 ภาค ของราชบัณฑิตยสถาน และ โวหารล้านนา ของอุดม รุ่งเรืองศรี เหตุผลที่เลือกใช้เอกสาร

ทั้งสามฉบับนี้ เนื่องจากเป็นงานรวบรวมที่ครอบคลุม ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง และถือเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการศึกษาภาษิตล้านนา

ขอบเขตและข้อจำกัดของการวิจัย

บทความนี้ใช้ข้อมูลภาษิตซึ่งเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ (Oral tradition) ซึ่งมีข้อจำกัดในการระบุช่วงเวลาที่แน่ชัดของการเกิดภาษิตแต่ละสำนวน การวิเคราะห์จึงกำหนดขอบเขตการศึกษาไปยังภาพรวมของ "สังคมล้านนาดั้งเดิม" (Traditional lanna society) คือ สังคมเกษตรกรรมที่โครงสร้างแบบเครือญาติยังมีความเข้มแข็งก่อนการปฏิรูปการปกครองเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 25) โดยพิจารณาภาษิตในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่ตกผลึกและสะท้อนค่านิยมในอุดมคติที่สืบทอดกันมา เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของสถาบันครอบครัวในบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมดังกล่าว

กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้กรอบแนวคิดทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมของปพาณี ฐิติวัฒนา (2523) เป็นแนวทางหลัก โดยพิจารณาว่าภาษิตทำหน้าที่อย่างไรใน 3 ประการนี้: การกำหนดบทบาทในสังคม (Social Role), การปลูกฝังระเบียบวินัย (Discipline) และ การปลูกฝังความคาดหวัง (Aspiration) นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมโยงการวิเคราะห์เข้ากับบริบททางประวัติศาสตร์สังคมล้านนาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเพิ่มน้ำหนักของเหตุผล

การนำเสนอข้อมูลและการวิเคราะห์

ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลในรูปแบบตารางเพื่อความชัดเจน โดยแต่ละตารางจะประกอบด้วยตัวบทภาษิต, ความหมายตามต้นฉบับที่รวบรวม, แหล่งที่มาของภาษิตแต่ละสำนวน และบทวิเคราะห์บทบาทของสถาบันครอบครัวที่สะท้อนจากภาษิตนั้น ๆ การถอดความและความหมายของภาษิตเป็นการอ้างอิงตามต้นฉบับที่นำมาศึกษาเป็นหลัก ส่วนการวิเคราะห์บทบาทเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยวิเคราะห์ขึ้นเองตามกรอบแนวคิดที่วางไว้ สำหรับการปริวรรตอักษรล้านนา ผู้วิจัยยึดตามรูปแบบที่ปรากฏในเอกสารต้นทางที่ใช้อ้างอิง

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ภาษิตทั้ง 50 สำนวน สามารถจำแนกบทบาทของสถาบันครอบครัวในการจัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมในสังคมล้านนาดั้งเดิมได้ 4 บทบาทหลัก ดังนี้

1. บทบาทในการปลูกฝังลำดับชั้นทางสังคมและความกตัญญู

สถาบันครอบครัวมีบทบาทสำคัญที่สุดในการวางรากฐานโครงสร้างทางสังคมที่เคารพผู้อาวุโส (Seniority system) และปลูกฝังความกตัญญูซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ค้ำจุนระบบครอบครัว

ตารางที่ 1 ภาษิตที่สะท้อนบทบาทในการปลูกฝังลำดับชั้นทางสังคมและความกตัญญู

(หมายเหตุ: สจ. = สมร เจนจิจะ, 2558; รบ. = ราชบัณฑิตยสถาน, 2555; อร. = อุดม รุ่งเรืองศรี, 2554)

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
1. จอมปลวกอยู่ยังนาว่าแสงเข้า ฅนเฒ่าอยู่เรือนว่าแสงเรือน	คนแก่ชราอยู่ในบ้านเป็นมิ่งขวัญของบ้าน	สจ.	ครอบครัวทำหน้าที่ สร้างความคาดหวัง (Aspiration) และ กำหนดบทบาท (Social Role) ให้ผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่มีคุณค่าเป็นที่พึ่งทางใจและเป็นศูนย์รวมของครอบครัว
2. เฒ่าแก่ค้าว หงอกยาวขาวปอน คันบ่อตายเมื่อมรณ์ เอาไว้สอนลูกเต้า	คนแก่ชรายอมมีประสบการณ์มาก ควรเป็นผู้สอนลูกสอนหลาน	สจ.	ครอบครัวมอบหมายบทบาทให้ผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ ซึ่งเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมและขัดเกลาคนรุ่นใหม่
3. อย่าเอาปู่หม่อนเป็นฅนเรือน	ควรให้ความเคารพผู้ใหญ่	รบ.	ครอบครัวทำหน้าที่ ปลูกฝังระเบียบวินัย (Discipline) ให้คนรุ่นเยาว์รู้จักเคารพยำเกรงผู้อาวุโส ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในครอบครัว
4. ลูกซาวคนพ่อแม่เลี้ยงได้ พ่อแม่สองคนบ่มีไผเลี้ยง	ลูกยี่สิบคนพ่อแม่เลี้ยงได้ แต่พ่อแม่สองคนกลับไม่มีใครเลี้ยง	อร.	ครอบครัวใช้ภาษิตนี้เพื่อปลูกฝังวินัยเรื่องความกตัญญู และกำหนดบทบาทให้ลูกต้องเป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่ยามชรา ซึ่งเป็นหลักประกันทางสังคมให้ผู้สูงอายุ

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
5. มีใจไมตรีต่อพ่อแม่	ให้มีความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่	รบ.	ครอบครัวทำหน้าที่ขัดเกลาทางอารมณ์และจิตสำนึก โดยปลูกฝังคุณธรรม เรื่องความกตัญญูเป็นพื้นฐานสำคัญของการเป็นสมาชิกในครอบครัว

2. บทบาทในการสร้างความมั่นคงและเป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม

ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม ระบบเครือญาติมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอด สถาบันครอบครัวจึงมีบทบาทในการสอนให้สมาชิกรู้จักพึ่งพาอาศัยและรักษาความสามัคคีในวงศ์ตระกูล

ตารางที่ 2 ภาษิตที่สะท้อนบทบาทในการสร้างความมั่นคงและเป็นเครือข่ายความปลอดภัย

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
6. บ่ควรหันขี้ดีกว่าไส้	ไม่ควรเห็นคนอื่นดีกว่าญาติพี่น้องของตน	สจ.	ครอบครัวทำหน้าที่ปลูกฝังระเบียบวินัยให้สมาชิกให้ความสำคัญกับคนในวงศ์ตระกูลก่อนคนอื่น เพื่อรักษาโครงสร้างและความเหนียวแน่นของระบบเครือญาติ
7. บทได้บอกลูกเมีย บทเสียบอกพี่น้อง	เมื่อมีสุขจะอยู่กับครอบครัว พอเดือดร้อนก็พึ่งพาญาติพี่น้อง	อร.	ครอบครัวสอนให้ตระหนักว่าเครือญาติ คือเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social safety net) ที่เป็นที่พึ่งพิงยามยากลำบาก
8. หนีจากพี่น้องจะไปเพิ่งไผ อย่าหนีแสงไฟไปเป่าหิ่งห้อย	ไม่ควรหนีจากญาติมิตรไปพึ่งคนอื่น	รบ.	ครอบครัวทำหน้าที่ขัดเกลาให้สมาชิกยึดโยงกับกลุ่มเครือญาติของตน และมองว่าเป็นแหล่งพึ่งพิงที่มั่นคงที่สุด
9. กินปันพี่ ขี้ปันน้อง	พี่น้องควรอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน	สจ.	ครอบครัว ปลูกฝังวินัย ด้านความอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความสามัคคีในหมู่พี่น้อง

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
			ซึ่งเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ในเครือญาติที่ใหญ่ขึ้น

3. บทบาทในการวางรากฐานสถาบันการสมรสและควบคุมพฤติกรรมทางเพศ

การแต่งงาน คือ การสร้างหน่วยครอบครัวใหม่ซึ่งเป็นรากฐานของสังคม สถาบันครอบครัวจึงมีบทบาทอย่างสูงในการควบคุมและวางบรรทัดฐาน ตั้งแต่การเลือกคู่ไปจนถึงการปฏิบัติตนของสามีภรรยา

ตารางที่ 3 ภาษิตที่สะท้อนบทบาทในการวางรากฐานสถาบันการสมรสและควบคุมพฤติกรรมทางเพศ

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
10. ซื้องัวหื้อผ่อหาง ซื้อนางหื้อผ่อแม่	จะเลือกภรรยาให้ดูไปถึงแม่และครอบครัวของฝ่ายหญิง	สจ.	ครอบครัว ปลูกฝังความคาดหวัง และสอนทักษะการเลือกคู่ครอง โดยเน้นให้พิจารณาพื้นเพของวงศ์ตระกูล ซึ่งสะท้อนว่าการแต่งงานเป็นเรื่องระหว่างสองครอบครัว
11. คนเรารักการ มีดพานเลี่ยนเกลี้ยง...	สอนให้หญิงเลือกชายที่ขยันทำงาน	อร.	ครอบครัว สร้างความคาดหวัง ต่อคุณสมบัติของคู่ครองในอุดมคติ โดยเน้นความขยันหมั่นเพียร ซึ่งเป็นคุณค่าสำคัญในสังคมเกษตรกรรม
12. กินก่อนทาน มานก่อนแต่ง	การตั้งครรภ์ก่อนแต่งงานเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องตามธรรมเนียม	รบ.	ครอบครัว ปลูกฝังระเบียบวินัย และควบคุมพฤติกรรมทางเพศของหนุ่มสาวอย่างเข้มงวด โดยใช้ภาษิตเป็นเครื่องมือกำกับให้อยู่ในจารีตประเพณี
13. ผัวเป็นหิง หื้อเมียเป็นข้อง	สามีเป็นคนหาภรรยาเป็นคนเก็บเพื่อสร้างฐานะครอบครัว	สจ.	ครอบครัว กำหนดบทบาททางเศรษฐกิจของสามีและภรรยาอย่างชัดเจน เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับหน่วยครอบครัวใหม่

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
14. ผัวเป็นไฟ หื้อเมียเป็นน้ำ	เมื่อฝ่ายหนึ่งร้อน อีกฝ่ายต้องเย็น เพื่อรักษาความสัมพันธ์	สจ.	ครอบครัว กำหนดบทบาททางอารมณ์ และสอนทักษะการประนีประนอมในการใช้ชีวิตคู่เพื่อรักษาความสงบสุขในบ้าน
15. อย่าเล่นชู้กับเมียท่าน	สอนให้อยู่ในศีลธรรม ไม่ประพฤติผิดในกาม	รบ.	ครอบครัวใช้ภาษิตเป็นเครื่องมือ ปลูกฝังวินัยทางศีลธรรม โดยอิงกับหลักพุทธศาสนา (ศีลข้อ 3) เพื่อรักษาโครงสร้างแบบผัวเดียวเมียเดียว

4. บทบาทในการถ่ายทอดคุณธรรมและมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม

นอกจากการจัดระเบียบความสัมพันธ์แล้ว ครอบครัวยังมีบทบาทในการถ่ายทอดคุณธรรม จริยธรรม และมโนทัศน์ทางวัฒนธรรมที่ลึกซึ้งผ่านภาษิต

ตารางที่ 4 ภาษิตที่สะท้อนบทบาทในการถ่ายทอดคุณธรรมและมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม

ภาษิต	ถอดความ	แหล่งที่มา	ความหมาย
16. แปลงผิดไว้หื้อลูก แปลงถูกไว้หื้อหลาน	รักลูกหลานต้องหมั่นอบรมสั่งสอน (รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี)	สจ.	ครอบครัวตระหนักถึง บทบาทหลักในการขัดเกลาทางสังคมโดยตรง โดยมีหน้าที่รับผิดชอบในการสั่งสอนและถ่ายทอดบรรทัดฐานที่ถูกต้องให้แก่คนรุ่นต่อไป
17. ลูกกับพ่อเหมือนย่อกับลาบ	ลูกกับพ่อย่อมมีความเห็นสอดคล้องต้องกัน	อร.	ครอบครัวใช้มโนทัศน์ทางวัฒนธรรมอาหารในการสร้างมโนทัศน์เรื่องความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สรุปผลการวิจัย

การศึกษานี้ได้ตอบวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยแสดงให้เห็นว่าภาษิตล้านนาไม่ใช่เพียงภาพสะท้อนสังคม แต่เป็นเครื่องมือปฏิบัติการ (Operational tool) ที่สถาบันครอบครัวในสังคมล้านนาดั้งเดิมนำมาใช้เพื่อทำหน้าที่จัดระเบียบและขัดเกลาทางสังคมอย่างเป็นระบบ โดยสามารถสรุปบทบาทหลักได้ 4 ด้าน คือ

1. การสร้างและตอกย้ำโครงสร้างอำนาจตามลำดับอาวุโส: ผ่านการกำหนดบทบาทและปลูกฝังความกตัญญู
2. การเป็นหน่วยงานหลักด้านสวัสดิการสังคม: ผ่านการสอนให้พึ่งพิงและรักษาความสามัคคีในระบบเครือญาติ
3. การกำกับดูแลการสร้างครอบครัวใหม่: ผ่านการวางบรรทัดฐานการเลือกคู่ การครองเรือน และการควบคุมพฤติกรรมทางเพศ
4. การเป็นสถาบันการศึกษาขั้นพื้นฐาน: ผ่านการถ่ายทอดคุณธรรม จริยธรรม และมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม

การวิเคราะห์โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดทางสังคมวิทยาและบริบททางประวัติศาสตร์สังคม ทำให้เห็นว่าภาษิตเป็นกลไกที่ครอบครัวใช้ในการผลิตซ้ำอุดมการณ์และโครงสร้างทางสังคมที่พึงประสงค์จากรุ่นสู่รุ่น เพื่อธำรงรักษาสังคมล้านนาให้มีความมั่นคงและเป็นระเบียบเรียบร้อย

อภิปรายผลการวิจัย

1) ภาษิตกลุ่มบทบาทในการปลูกฝังลำดับชั้นทางสังคมและความกตัญญู แสดงให้เห็นว่าครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่กำหนดบทบาททางสังคม ให้กับบุคคลตามช่วงวัย โดยยกย่องผู้สูงอายุให้เป็น “แสงเรือน” หรือผู้มีปัญญาสำหรับสั่งสอนลูกหลาน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ พรวิภา ไชยสมคุณ ที่ชี้ว่าโลกทัศน์หนึ่งในภาษิตล้านนา คือ การให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้สูงอายุในครอบครัวและสังคม การเป็น “บุคคลที่มีคุณค่า” ในที่นี้จึงหมายถึงการเป็นที่พึ่งพิงทางปัญญาและจิตใจของคนในครอบครัว ในขณะเดียวกัน ครอบครัวก็ใช้ภาษิตเพื่อปลูกฝังระเบียบวินัยให้คนรุ่นหลังแสดงความเคารพและมีความกตัญญูต่อบุพการี โดยเฉพาะการเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่เฒ่า ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ดังที่ พระมหาวัฒน์ วฑฺฒนสุธี (อุปคำ) ได้ชี้ให้เห็นถึงคำสอนเรื่องคุณธรรมในภาษิตล้านนา 4 บทบาทนี้ จึงเป็นการสร้างและผลิตซ้ำโครงสร้างความสัมพันธ์ตามลำดับอาวุโสให้ดำรงอยู่ในสังคม

2) ภาษิตกลุ่มบทบาทในการสร้างความมั่นคงและเป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม สะท้อนบทบาทของครอบครัวในการเป็นหน่วยพื้นฐานที่สร้างความมั่นคงทางสังคม สังคมล้านนาในอดีตเป็นสังคมที่ต้องพึ่งพิงแรงงานและทรัพยากรจากเครือญาติ ครอบครัวจึงใช้ภาษิตเพื่อปลูกฝังวินัย ให้สมาชิกยึดมั่นในค่านิยม "พวกพ้องนิยม" (Nepotism) ในเชิงบวก คือ การให้ความสำคัญกับคนในวงศ์ตระกูลก่อนคนนอก (บ่ควรหันขี้ดีกว่าไส้) และสอนว่าเครือญาติ คือ ที่พึ่งสุดท้ายยามเดือดร้อน (บทเสียบอกพี่น้อง) ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกร่วมและความผูกพันในกลุ่ม บทบาทนี้สอดคล้องกับงานของ เบญจภัคค เจริญมหาวิทย ที่พบว่า ภาษิตล้านนาถูกใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเน้นเรื่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และการถนอมน้ำใจกัน

3) ภาษิตกลุ่มบทบาทในการวางรากฐานสถาบันการสมรสและควบคุมพฤติกรรมทางเพศ กลุ่มนี้มีจำนวนมากที่สุด สะท้อนว่าครอบครัวให้ความสำคัญกับการสร้างครอบครัวใหม่เป็นอย่างยิ่ง ครอบครัวทำหน้าที่กำหนดบทบาทของสามีภรรยาทั้งในเชิงเศรษฐกิจ (ผัวเป็นหิง หื้อเมียเป็นข้อง) และอารมณ์ (ผัวเป็นไฟ หื้อเมียเป็นน้ำ) เพื่อสร้างครอบครัวที่มั่นคงและมีระเบียบ นอกจากนี้ ครอบครัวยังทำหน้าที่ปลูกฝังวินัยที่เข้มงวดในการควบคุมพฤติกรรมทางเพศของหนุ่มสาว โดยเฉพาะการห้ามชิงสุกก่อนห่าม (กินก่อนทาน มานก่อนแต่ง) ซึ่งเป็นจารีตที่สำคัญอย่างยิ่งในสังคมดั้งเดิม การเลือกคู่ครองก็ไม่ได้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล แต่เป็นเรื่องของวงศ์ตระกูล ดังภาษิต "ซื้อนางหื้อผ่อแม่" ที่ครอบครัวใช้สอนให้ลูกหลานพิจารณาพื้นเพของอีกฝ่าย ซึ่งเป็นกลไกที่ประกันว่าครอบครัวใหม่ที่จะเกิดขึ้นจะเข้ากับโครงสร้างสังคมเดิมได้

4) ภาษิตกลุ่มบทบาทในการถ่ายทอดคุณธรรมและมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม “แปลงผิดไว้หื้อลูก แปลงถูกไว้หื้อหลาน” ชี้ให้เห็นการตระหนักรู้ในบทบาทของครอบครัวในฐานะผู้ขัดเกลาทางสังคม โดยตรง ซึ่งเป็นหัวใจของการสืบทอดวัฒนธรรม ที่น่าสนใจ คือ ภาษิต “ลูกกับพ่อเหมือนย่อกับลาบ” ซึ่งสะท้อนบทบาทของครอบครัวในการใช้มโนทัศน์ทางวัฒนธรรม เพื่อสอนเรื่องความสัมพันธ์ การจะเข้าใจภาษิตนี้ต้องเข้าใจบริบททางสังคมของ "ลาบ" ในวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งไม่ใช่แค่อาหาร แต่เป็นสัญลักษณ์ของวาระพิเศษ การรวมกลุ่มของญาติมิตรและผู้ชาย และเป็นอาหารที่มีคุณค่าสูง 7 ส่วน “ยอ” (เครื่องใน) เป็นส่วนประกอบสำคัญที่ขาดไม่ได้ในลาบ ดังนั้นการที่ครอบครัวเปรียบความสัมพันธ์ของพ่อลูกว่าเป็นดั่ง “ยอกับลาบ” จึงเป็นการสอนว่าความสัมพันธ์นี้เป็นสิ่งที่สำคัญ มีคุณค่า และแยกจากกันไม่ได้ เป็นส่วนประกอบที่ทำให้ครอบครัวสมบูรณ์ เช่นเดียวกับที่ยอทำให้ลาบสมบูรณ์ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งกว่าแค่การตีความตามตัวอักษร และแสดงให้เห็นว่าครอบครัวใช้ภาษาเพื่อสร้างระบบคิดและความเชื่อเกี่ยวกับโครงสร้างของตนเอง

ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์

ผลการวิจัยนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนวิชาภาษาและวัฒนธรรมล้านนา โดยชี้ให้เห็นว่า มิติทางสังคมของภาษาลึกซึ้งกว่าการเรียนรู้คำศัพท์และไวยากรณ์ นอกจากนี้ยังสามารถนำไปต่อยอดในการวิจัยเชิงเปรียบเทียบ เพื่อศึกษาบทบาทของสถาบันครอบครัวที่สะท้อนผ่านภาษิตในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมดั้งเดิมอย่างไร ภายใต้อิทธิพลของโลกาภิวัตน์และสื่อสมัยใหม่ซึ่งจะทำให้เข้าใจพลวัตและการปรับตัวของสถาบันครอบครัวล้านนาในโลกยุคปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

กาญจนาคพันธ์. (2513). *สำนวนไทย.* รวมสาส์น.

กิ่งแก้ว อัตถากร. (2519). *คติชนวิทยา.* หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.

เจือ สตะเวทิน. (2515). *สุภาษิตสากล.* ก้าวหน้า.

ฐะปะนีย์ นาครทรรพ. (2514). *ความสำคัญของภาษาไทยและข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะของภาษาไทย.* โรงพิมพ์กรุงเทพการพิมพ์.

นิภาภรณ์ ปุณณพิชชา. (2556). *สังคมและวัฒนธรรมในภาษิตล้านนา.* [การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยพะเยา].

เบญจภัคค เจริญมหาวิทย. (2564). คติชนประเภทภาษิตของชาวล้านนาที่นำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต. *วารสารพุทธศิลปกรรม. 8*(2), 118-130.

ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (2528). *สำนวนไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 8). โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์.

ประภาสี สีหอำไพ. (2538). *วัฒนธรรมทางภาษา.* สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปฬาณี ฐิติวัฒนา. (2523). *สังคมวิทยา.* ไทยวัฒนาพาณิช.

พรวิภา ไชยสมคุณ. (2564). โลกทัศน์เกี่ยวกับผู้สูงอายุจากภาษิตล้านนา. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 40*(4), 14-26.

พระมหาวัฒน์ วฑฺฒนสุธี (อุปคำ). (2545). *คำสอนเรื่องคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในภาษิตล้านนา.* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระวัลลภ ธรรมหมื่นยอง. (2547). *ความคิดทางปรัชญาในภาษิตล้านนา.* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่].

เพ็ญแข วัจนสุนทร. (2528). *ค่านิยมในสำนวนไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). โอเดียนสโตร์.

ภิญโญ จิตต์ธรรม. (2520). *ภาษิตชาวบ้าน.* โรงพิมพ์สงขลาพาณิชย์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2553). *ภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 15). ราชบัณฑิตยสถาน.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2555). *ภาษิต สำนวนไทย 4 ภาค.* ราชบัณฑิตยสถาน.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ราชบัณฑิตยสถาน.

วิเชียร เกษประทุม. (2537). *สำนวนไทยฉบับสมบูรณ์.* วิสิทธิ์พัฒนา.

วิมล ดำศรี. (2540). *ภาษิตและสำนวน : วรรณกรรมมุขปาฐะเมืองนครศรีธรรมราชการศึกษาเชิงวิเคราะห์.* คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และสำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.

ศิวรี พิบูลย์สวัสดิ์ และกิตติยา อ่อนสำอางค์. (2513). *สำนวนโวหาร สุภาษิต และคำพังเพย.* ผดุงวิทย์.

สมร เจนจิจะ. (2525). *วิเคราะห์ลานนาภาษิต.* [วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].

สมร เจนจิจะ. (2558). *ภาษิตล้านนา* (พิมพ์ครั้งที่ 5). สถาพรบุคส์.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2512). *ภูมิปัญญาชาวบ้านปักษ์ใต้.* สถาบันทักษิณคดีศึกษา.

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์. (2536). *ร้อยกระบวนสำนวนไทย.* เคล็ดไทย.

โสภนา ศรีจำปา. (2528). สุภาษิตเวียดนามเปรียบเทียบสุภาษิต สำนวน คำพังเพยไทย. *ภาษาและวัฒนธรรม, 5*(2), 14-26.

อัญชลี สิงห์น้อย. (2545). สำนวน สุภาษิต และคำพังเพย ภาษาส่องวัฒนธรรม. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 10*(2), 75-88.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2554). *โวหารล้านนา (เพลงละอ่อน ปริศนา-คำทาย คำอู้บ่าว-อู้สาว สุภาษิต)* (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์มิ่งเมือง.